

УДК 159.923.32

Савелюк Наталія Михайлівна, докторант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка

e-mail: nsavelyuk@ukr.net

**ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ У ПСИХОЛОГІЇ:
НА ПЕРЕТИНІ КОГНІТИВНИХ ТА ЕМОТИВНИХ,
ОСОБИСТІСНИХ ТА СИТУАЦІЙНИХ ВИМІРІВ АНАЛІЗУ**

Анотація

У статті розкриваються у своєму взаємозв'язку окремі вагомі ракурси проблеми психологічного дослідження розуміння, яка має свої витоки у напрацюваннях філософської герменевтики та сучасне продовження в рамках структуралізму і постструктуралізму. Обґрунтовується, що існуючі на сьогодні теорії та моделі розуміння розглядають, переважно, пізнавальний (насамперед мисленнєвий) та особистісно-регулятивний його аспекти, що пов'язане, з одного боку, із тривалий час панівною у нас концепцією відображувальної активності психіки, з іншого боку – популярними зарубіжними концепціями когнітивного напрямку психології. Водночас зауважується недостатність вивчення емотивного та ситуаційного чинників відповідного феномену, що мають очевидну значущість свого впливу.

В якості одного з базових понять, на які варто спиратися, досліджуючи емотивні аспекти розуміння, пропонується «емпатія» як співчуття, співпереживання Іншому й, нарешті, співпорозуміння з Іншим. При цьому на найвищому – соціопсихологічному або особистісно-смісловому рівні емпатії, услід за Л.П. Журавльовою, вказується на такі механізми розуміння, як аналіз, оцінка ситуації, особистісна і моральна рефлексія, емоційна і когнітивна децентрація, установка, антиципація. Наголошується також на конструктивності позиції Д.О. Леонтьєва, що відходить від класичної опозиції «значення – смисл», даючи змогу розглядати розуміння як одночасний пошук і смислу у значеннях, і значення – у смислах. За результатами проведеного

аналізу окреслена сфера досліджень загалом характеризується необхідністю врахування, поряд з особистісними, ще і ситуаційних чинників розуміння.

***Ключові слова:** розуміння, текст, значення, смисл, мислення, емпатія, ситуаційний підхід.*

Савелюк Наталия Михайловна, докторант Восточноевропейского национального университета, кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры педагогики и психологии Кременецкой областной гуманитарно-педагогической академии им. Тараса Шевченка

**ПРОБЛЕМА ПОНИМАНИЯ В ПСИХОЛОГИИ:
НА ПЕРЕСЕЧЕНИИ КОГНИТИВНЫХ И ЭМОТИВНЫХ,
ЛИЧНОСТНЫХ И СИТУАЦИОННЫХ ИЗМЕРЕНИЙ АНАЛИЗА**

Аннотация

В статье раскрываются в своей взаимосвязи отдельные важные ракурсы проблемы психологического исследования понимания, которая имеет свои истоки в наработках философской герменевтики и современное продолжение в рамках структурализма и постструктурализма. Обосновывается, что существующие на сегодня теории и модели понимания рассматривают, в основном, познавательный (в первую очередь мыслительный) и личностно-регулятивный его аспекты, что связано, с одной стороны, с длительное время доминирующей у нас концепцией отражательной активности психики, с другой стороны – популярными зарубежными концепциями когнитивного направления психологии. Вместе с тем отмечается недостаточность изучения эмотивного и ситуационного факторов соответствующего феномена, которые имеют очевидную значимость своего влияния.

В качестве одного из базовых понятий, на которые следует опираться, исследуя эмотивные аспекты понимания, предлагается «эмпатия» как сочувствие, сопереживание Другому и, наконец, взаимопонимание с Другим. При этом на наивысшем – социопсихологическом или личностно-смысловом уровне эмпатии, следом за Л.П. Журавлевой, указывается на такие механизмы

понимания, как анализ, оценка ситуации, личностная и моральная рефлексия, эмоциональная и когнитивная децентрация, установка, антиципация. Акцентируется также на конструктивности позиции Д.А. Леонтьева, который отходит от классической оппозиции «значение – смысл», давая возможность рассматривать понимание как одновременный поиск и смысла в значениях, и значения – в смыслах. За результатами проведенного анализа очерченная сфера исследований в общем характеризуется необходимостью учета, вместе с личностными, еще и ситуационных факторов понимания.

Ключевые слова: *понимание, текст, значение, смысл, мышление, эмпатия, ситуационный подход.*

Savelyuk Nataliya Mykhailivna, Doctoral Student of Lesya Ukrainka Eastern European National University, Associate Professor, Candidate of Psychological Sciences, Department of Pedagogics and Psychology of Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanitarian Pedagogical Academy.

**THE PROBLEM OF COMPREHENSION IN PSYCHOLOGY:
AT THE CROSSROADS OF COGNITIVE AND EMOTIONAL,
PERSONAL AND SITUATIONAL DIMENSIONS OF ANALYSIS**

Summary

The article reveals separate significant aspects and problems connected with psychological research of comprehension, which originate from philosophical hermeneutics and extend within structuralism and post-structuralism. It is substantiated that currently existing theories and models of comprehension consider mainly its cognitive (mental) and personal and regulatory aspects. It is connected, on one hand, with prolonged and dominant concept of displayed activity of the psychics, on the other hand, with popular foreign concepts of cognitive psychology. Moreover, it is accented on insufficient study of emotional and situational factors of the relevant phenomenon, which show obvious significance of their influence.

“Empathy” (as compassion, sympathy for the Other and mutual comprehension with the Other) is represented as one of the basic concepts that should be considered in researching emotional aspects of comprehension. Thus,

analysis, situation assessment, personal and moral reflection, emotional and cognitive decentration, intention, anticipation are treated as mechanisms of comprehension on its highest sociopsychological or personal-mental levels of empathy (according to L.P. Zhuravlova). It is also accented on constructiveness of D.O. Leontiev's views, which differs from classical opposition "meaning – sense" and enables one to consider comprehension as a simultaneous search of senses in meanings and meanings in senses. The results of the analysis outline the sphere of research which is generally characterized by the need to consider both personal and situational factors of comprehension.

Keywords: *comprehension, text, meaning, sense, thinking, empathy, situational approach.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У наші дні досить часто у новинах, публікаціях, розмовах найрізноманітніших форм і типів описуються події, пов'язані з проявами агресивності, злочинності, підступності та непередбачуваності сучасного соціального світу. Безглузді війни, теракти, вбивства, фізичне та психічне насилля над іншими – безглузді на перший погляд, але чи так воно є насправді, з точки зору їх суб'єктів? Або, здається, «дрібніші гріхи» – особисті кривди, приниження, плітки й пересуди, проте саме з них, на жаль, так часто сплітається наше людське життя, що у такому своєму форматі перетворюється на суцільний хронічний стрес, фрустраційний стан, «колективний невроз». І це вже не говорячи про травматичність усвідомлення реальних загроз масштабних екологічних катастроф чи економічних потрясінь.

При всіх своїх численних досягненнях, історія минулого – ХХ століття усе ж таки відкинула ідею «Надлюдини», яка «може все» і «здатна на все», натомість у центр антропоморфізованого Всесвіту, відрефлексованого сучасними теоретиками, закономірно увійшли поняття екологічності, мудрості та духовності, що передбачають життєдіяльність Людини у її гармонійній співрозмірності з буттям Іншого (Інших) за мірилами істини, добра та краси. На противагу, наприклад, агресивності вже говорять про асертивність, а

самореалізаційні устремління особистості доповнюються принципом її належної толерантності у взаєминах.

Однією зі значущих категорій, яка позначає хоча і складний, але все ж реальний шлях до досягнення омріяного та вистражданого через тисячоліття та цивілізації ідеалу гуманного й гуманістичного співжиття, виступає «розуміння» у різних своїх формах. Водночас, щоб осягнути усю масштабність відповідного феномену, потрібно позбутися одномірності аналізу, яка зазвичай переважає в його інтерпретаціях і пов'язує розуміння тільки з якимсь одним аспектом або функцією психіки: когнітивним, семантичним, соціальним, тощо.

Отже, **мета статті** – системний аналіз категорії «розуміння» як поняття психологічної науки й теоретичне обґрунтування маловивчених його аспектів, зокрема, проблеми емотивності та ситуаційності розуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння – базове поняття класичної герменевтики, яке свій категоріальний статус набуло у працях Ф. Шлейєрмахера, котрий переорієнтував відповідну галузь з розробки правил тлумачення конкретних текстів на дослідження загальних принципів їх розуміння. Фундаментальні філософські засади осмислення досліджуваної категорії також заклали М. Хайдеггер, В. Дільтей, Г. Гадамер, у працях яких вона розкривається за допомогою понять тексту та його смислу, автора й читача, культурного контексту, а також реконструкції, інтерпретації та тлумачення. При цьому смисл може розглядатися як іманентний певному тексту, і тоді мова йде про розуміння-відтворення (традиційна герменевтика), або як трансцендентний йому, що позначає, у хайдеггерівському баченні цього слова, «розуміння-творення» (філософська герменевтика). Останнім часом, на думку деяких дослідників, намітився вихід проблематики розуміння за межі герменевтики – або шляхом доповнення герменевтичної методології психоаналітичною та структуралістською теоріями, або через розробку розуміння як епістемологічної і логіко-методологічної проблеми [9, с. 436-437].

Отже, якщо спиратися на філософський рівень як базовий для теоретико-методологічного аналізу будь-якої психологічної проблематики, то розуміння позначає, насамперед, когнітивні функції психіки людини або, послуговуючись

класичними термінами вітчизняної психології, стосується об'єктивності відображення навколишньої реальності. Саме в такому контексті розробляв зазначене поняття український класик Г.С. Костюк, ідеї якого надалі активно розвивалися його учнями й послідовниками.

Сама по собі етимологія досліджуваного терміну вказує на його змістовну належність до сфери «розуму», тобто мислення як вищого пізнавального психічного процесу. Так, аналізуючи відповідне явище та його психологічні закономірності, Г.С. Костюк використовує твердження про те, що розуміння «є невід'ємною стороною процесу пізнання людиною світу», воно «являє собою розкриття реально існуючих істотних зв'язків предметів і явищ об'єктивної дійсності», а його результатом є «ті судження, висновки, поняття, погляди тощо, які складаються в особистості...» [6, с. 251-254]. Подібні інтерпретації насправді не дають змоги теоретично диференціювати розуміння від операцій та форм мислення. До речі, й сам видатний український психолог зазначає, що «процеси розуміння – це і є процеси нашого мислення...» [там само, с. 256], що, очевидно, позбавляє перше поняття, на відміну від другого, права на свою власну унікальність.

Згідно з окресленою Г.С. Костюком загальною методологічною лінією в українській психології склався цілий напрямок досліджень, у якому розуміння розглядається асоційовано із процесом розв'язання задач, у тому числі творчого характеру (Н.А. Ваганова, Ю.А. Гулько, А.Б. Коваленко, В.О. Моляко), або загалом з активністю інтелекту людини (М.Л. Смульсон). У російській психології значною мірою аналогічні теоретичні засади при визначенні розуміння знаходимо у працях А.А. Брудного, Л.Л. Гурової, С.Л. Рубінштейна, Ю.К. Корнілова та ін.

Окремі дослідники фокус своїх наукових пошуків спрямували на вивчення розуміння текстів, насамперед наукових та учбових (Л.П. Добраєв, Р.В. Кириченко, Н.В. Чепелева й ін.). Зазначений ракурс зближує психологічний аналіз категорії «розуміння» з напрацюваннями сучасної як загалом лінгвістики, так і її міждисциплінарних утворень, у тому числі філософії мови та психолінгвістики. Ключовим при цьому виступає поняття

тексту, що в контексті тенденцій постмодерністського світогляду набуло онтологічного статусу. Текст – це вже не тільки цілісна система вербальних знаків, а ціле людське життя і навіть Всесвіт, тому розуміння в такому контексті набуває теж фундаментальних буттєвих масштабів.

Так, в одному з останніх колективних видань київської наукової школи психологічної герменевтики (за ред. Н.В. Чепелевої) розуміння визначається саме як «розуміння тексту» – процес засвоєння та породження смислів, основними характеристиками якого є відтворення смислу (концепту) вихідного повідомлення та синтез нового смислу, що відбувається через «зіткнення» (або взаємодію) смислових полів автора та читача даного тексту [8, с. 275].

У країнах «далекого» зарубіжжя дослідження розуміння також пов'язані, насамперед, з експериментальним вивченням й описом когнітивної обробки текстової інформації – від окремого слова, речення до сукупності висловлювань. Відповідні розробки найбільш відомі у теоретичних формах: моделі переходу від поверхової (синтаксичної) до більш глибинної (семантичної) структури вербального утворення (на основі ідей Н. Хомського); моделі циклічності речень (базується на більш загальному уявленні про циклічність пізнавальних процесів); моделі активації певної сфери наявного категоріального знання (що є одним із сучасних варіантів зустрічної моделі обробки інформації) та ін. [5, с. 155-161].

Ці моделі, розроблені в межах когнітивного напрямку психології, хоча характеризуються комплексним підходом, торкаючись не тільки мислення та мовлення, а й усіх чи більшості пізнавальних психічних процесів, усе ж в основному позбавлені іншого важливого аспекту будь-якого психічного акту – якостей його емотивності.

Відоме у психології поняття, яке акцентує увагу саме на вищезгаданому аспекті розуміння, пізнання загалом, більше того, яке позначає собою процес «емоційного розуміння» Іншого, – це «емпатія». Узагальнивши існуючі наукові підходи до вивчення відповідного феномену, Л.П. Журавльова стверджує, що ключовим моментом будь-якої емпатії є відображення її суб'єктом переживань об'єкта даного процесу. При цьому таке відображення на найвищому своєму

рівні, соціопсихологічному, набуває форми особистісно-сислової емпатії, яка забезпечується системою особистісних механізмів – аналізом, оцінкою ситуації, особистісною і моральною рефлексією, емоційною і когнітивною децентрацією, установкою, антиципацією [2].

Емпатія нерідко характеризується як «співчуття» та «співпереживання», до переліку яких можна додати і «співрозуміння» або «співпорозуміння», що виводить нас із власне психологічних вимірів аналізу на ширші соціальні. Крім того, важливо не забувати про практичні аспекти розуміння, оскільки воно повинне завершуватися реальними доцільними діями в контексті «зрозумілого» самого себе, Іншого, світу загалом. Врешті-решт, проблема розуміння повинна поступово переходити (і в історичному своєму контексті, й в індивідуально-онтогенетичному) від локальних нюансів «правильного прочитання» певних конкретних слів, висловів, текстів до глобальних феноменів адекватного тлумачення екзистенціалів людської долі й навіть ще далі – до досягнення позачасових, позапросторових трансцендентних сутностей, якими є, наприклад, архетипні символи нашого життя.

Викладення основного теоретичного матеріалу. Спробуємо дещо детальніше проаналізувати авторитетні концепції та окремі моделі розуміння, в яких воно має свій комплексний, а не однобічний (наприклад, тільки когнітивний) опис, одночасно виокремлюючи упущені, на нашу думку, аспекти.

Зокрема, В.В. Знаков у рамках розробленої ним психології розуміння виокремлює 7 основних наукових підходів до заявленої проблеми: методологічний, когнітивний, логічний, семантичний, лінгвістичний, комунікативний і власне психологічний [3, с. 34]. Вважаємо, що на рівні загальнонаукового психологічного аналізу реальний підхід до вивчення й опису розуміння визначатиметься усвідомленими та/чи неусвідомлюваними теоретичними орієнтаціями психолога-дослідника (психоаналітичними, біхевіористичними, гештальт-психологічними, екзистенційно-гуманістичними, когнітивістськими й т.д.). У такому контексті когнітивний підхід – це тільки один із низки можливих. Водночас, усі вони можуть термінологічно й епістемологічно нашаровуватися, що інколи формує хаотично-синкретичний

або, в ідеалі, виважений інтегративний погляд. Логічний же підхід так само нерозривно пов'язаний з методологічним, оскільки мова може йти про «класичну» логіку або логіку «постнекласичної раціональності», тощо. Крім того, виходячи з поглядів сучасних науковців про те, що семантика – це розділ лінгвістики, то, відповідно, (психо)семантичний підхід – це один із різновидів (психо)лінгвістичного. Отже, проблема розуміння потребує вдосконалення справді системного погляду з виокремленням і співставленням відповідних різноякісних рівнів наукового аналізу, а не просто їх однопорядкового перерахування.

В українській психології втілення такого системного підходу знаходимо, зокрема, у теоретичних напрацюваннях А.Б. Коваленко, яка у структурі розуміння виокремлює три базові компоненти: когнітивний, операціональний (мисленнєві стратегії) та регулятивно-особистісний. У свою чергу, перший із них утворюють як загальні уявлення, так і конкретні знання певної мови й відповідної предметної галузі, попередній досвід, накопичений суб'єктом, рівень його освіченості, а також суб'єктивні системи смислів; другий – пошук аналогів, комбінування, гнучка стратегія і продуктивна стратегія; а третій – мотиви діяльності, індивідуально-типологічні особливості, тип особистості, властивості мислення (гнучкість, переважання образного чи вербального мислення, рівень інтелекту, особистісні смисли) [4, с. 46-48].

Попри визнання усіх позитивних моментів відповідної моделі як, насамперед, вітчизняної, дозволимо собі зауважити, по-перше, відсутність у її складі вказівки на емотивну складову, яка, безсумнівно, є вагомим чинником будь-якого процесу розуміння; по-друге, складність диференціації окремих компонентів у зазначеній моделі. Так, не зовсім чітко описана відмінність «суб'єктивних систем смислів» в їх когнітивному ракурсі й «особистісних смислів» у контексті регулятивно-особистісному. На нашу думку, саме особистісні смисли повинні проходити наскрізною лінією крізь усі зазначені компоненти, оскільки вони, в кінцевому підсумку, визначають перебіг і результат процесу розуміння. Адже в системі конкретної «живої» психіки значення не існують інакше, як у формі смислів (особистісних).

У будь-якому випадку, в контексті будь-якого підходу дослідження розуміння виводить нас на класичну проблему співвідношення значення та смислів. У цьому аспекті нам імponує позиція Д.О. Леонтьєва, який пропонує функціональне трактування зазначеної проблеми, що є, по суті, системним її розглядом і долає традиційну опозицію «значення – смисл». З нього, за твердженням автора, можна вивести психологічне визначення «значення» як «системної якості, що набувається смислом слова або висловлювання (чи компонентом цього смислу) в умовах єдності смислотвірного контексту». Таким контекстом, з огляду на методологію діяльнісного підходу, якої послідовно дотримується плеяда психологів Леонтьєвих (і не тільки), виступає, у вужчому розумінні, конкретна комунікативна ситуація, у ширшому – діяльність певної спільноти як сукупного суб'єкта [7, с. 382].

Отже, в якому б ракурсі ми не розглядали розуміння, крім необхідності озвучення співвідношення між значенням (ми) та смислом (ми), постає також проблема розгляду реального його контексту, або, іншими словами, конкретної ситуації, яка, поряд із диспозиційними особистісними утвореннями, неодмінно впливає на процес і результати розуміння. Адже, як зазначає Н.В. Грішина, інтенсивні темпи зміни соціальної реальності приводять до того, що сьогодні людина існує у принципово новому життєвому світі – вона вступає в активніший діалог, в активніші відносини з навколишнім світом і є, завдяки сучасним технологіям, істотно «відкритішою» до нього. Загалом чималий теоретичний та практичний інтерес сучасної науки до вивчення «життєвої» проблематики, онтологічних основ реального людського життя робить неминучою «контекстуалізацію» і психології [1].

Для конкретизації вищезазначеного доцільно згадати тепер «до болю знайоме» нам слово «війна», яке, очевидно, в Україні віднедавна набуло цілком інших нюансів свого сприйняття та осмислення – порівняно з тими, що спостерігалися ще півтора–два роки тому; і ще складніші трансформації нашого розуміння пережили усі словосполучення, тексти з відповідним поняттям. Що ж насправді відбулося? Можна стверджувати, що індивідуально-особистісні диспозиції, особливо глибинні, так швидко не змінюються, а колективні

психічні утворення – ще ригідніші, отже, мова йде, насамперед, про ситуаційні чинники, що і визначають специфіку розуміння тієї чи іншої сутності, явища і, врешті-решт, самої поточної ситуації.

Важливим у даному аспекті є більш детальний теоретичний аналіз потенційно можливих ситуацій, а точніше – життєвих ситуацій. У наш час, у зв'язку з відомими суспільно-історичними подіями, вивчаються переважно певні аномальні такі ситуації: стресові, кризові, екстремальні, посттравматичні, конфліктні й т.д. Водночас у тлі такої інтенсивної вимушено «негативної» уваги залишаються «нормальні» життєві ситуації, які насправді найчастіше й визначають наше актуальне розуміння. А при подальших їх дослідженнях варто спиратися, зокрема, на вже існуючі в Україні ґрунтовні напрацювання в цьому напрямку: концепції наукових шкіл М.Л. Смульсон, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелевої.

Загальнонаукове значення. Виходячи зі здійсненого аналізу сучасних психологічних досліджень розуміння, а також викладу окремих ідей авторської позиції у цьому контексті, констатуємо, що досі психологи зосереджувалися, переважно, на вивченні й описі когнітивних вимірів розуміння, насамперед, на його мислинневих і мовленневих засадах. Натомість все ще малодослідженим залишається емотивний його аспект. У зв'язку з цим наголошуємо на необхідності врахування основних ідей ситуаційного підходу в психології, оскільки емоції, як і інші психічні переживання індивіда, значною мірою є відображенням реально діючої ситуації, що включає у себе як поточні потреби, мотиви, цілі суб'єкта, так і навколишнє соціальне оточення.

Очевидно, що наявні моделі розуміння потребують свого вдосконалення в напрямку більшої «емотивізації» та «ситуаціалізації». Суттєво прислужитися в даному випадку, на нашу думку, може концепція «активного вибору», яка розробляється в межах сучасної дискурсивної психології [10, с. 26]. Іншими словами, традиційні базові компоненти розуміння (когнітивний, регулятивний, тощо) необхідно доповнити, як мінімум, ще двома – емотивним і ситуаційним у їх системному взаємозв'язку, а також спланувати та провести відповідні емпіричні, в тому числі експериментальні, дослідження.

Головні висновки. Загалом розуміння – це водночас і процес, і результат складної психічної діяльності людини, пов'язаний із пошуком певного смислу в значеннях і значення – у смислах. Це явище, яке повинне досліджуватися, по-перше, на перетині як власне психологічних, так і соціальних категорій аналізу; по-друге, у системному ракурсі – як відображення не тільки більш-менш стійких особистісних диспозицій, а й контекстуально-ситуаційних детермінант.

Загальною методологічною базою для вивчення відповідного феномену виступає як класична, так і сучасна філософська герменевтика, що в наші дні активно доповнюється ідеями психоаналізу та структуралізму (постструктуралізму). Виходячи з цього, об'єктом будь-якого розуміння виступає текст (у найширшому своєму визначенні), а результатом – індивідуальне прочитання й осмислення цього «тексту» (у глобальному підсумку – тексту буття власного, буття Іншого, суспільства, Всесвіту в цілому в його антропологічних вимірах). Таким чином ми виходимо, зокрема, на поняття дискурсу як значною мірою дотичного до проблеми розуміння, оскільки останнє, як і дискурс, завжди контекстуальне та соціально зумовлене.

Перспективи використання результатів дослідження. Подальші наукові розробки вбачаємо як у побудові не просто системної, а ще більш «психологічної» теоретичної моделі розуміння, так і в емпіричному вивченні відповідних психологічних процесів та закономірностей. У контексті заявленої на початку статті проблеми кризовості сучасного суспільства і враховуючи практично необмежену поліпредметність зазначеного процесу, пропонуємо зосередитися, насамперед, на вивченні специфіки розуміння етичних (у тому числі релігійних) приписів людського співжиття, що у своєму індивідуальному сприйнятті й осмисленні реально мотивують та регулюють ті чи інші дії, вчинки Суб'єкта у його ставленні до Іншого.

Список використаних джерел

1. Гришина Н.В. Ситуационный подход и его эмпирические приложения [Електронний ресурс] // Н.В. Гришина. – Психологические исследования. –

2012. – Т. 5, № 24. – Режим доступу:
<http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n24/710-grishina24.html>
2. Журавльова Л.П. Психологія емпатії: [Монографія] / Л.П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
 3. Знаков В.В. Психология понимания: Проблемы и перспективы [Текст] / В.В. Знаков. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 448 с.
 4. Коваленко А.Б. Психологія міжособистісного взаєморозуміння [Текст]: підручник / А.Б. Коваленко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 215 с.
 5. Когнитивная психология [Текст]. Учебник для вузов / Под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
 6. Костюк Г.С. Про психологію розуміння / Г.С. Костюк. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості [Текст] // Під ред. Л.М. Проколієнко; Упоряд. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 251–300.
 7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности [Текст] / Д.А. Леонтьев. – 2-е, испр. изд. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
 8. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості: [Монографія] / за ред. Н.В. Чепелевої. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 276 с.
 9. Философский словарь [Текст] / Под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
 10. Bozatzis N. The discursive turn in social psychology: four nodal debates // The Discursive Turn in Social Psychology / Eds. Nikos Bozatzis and Thalia Dragonas. – A Taos Institute publication, 2014. – P. 25–44. – Режим доступу: http://www.taosinstitute.net/Websites/taos/images/PublicationsWorldShare/DiscursiveTurn_f_v2.pdf

References transliterated

1. Hrishina N.V. Situacionnyj podxod i eho empiricheskiye prilozheniya [Elektronnyj resurs]// N.V. Hrishina. – Psixolohicheskiye issledovaniya. – 2012. –

T. 5, № 24. – Retrieved from: <http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n24/710-grishina24.html>

2. Zhuravl"ova L.P. Psixolohiya empatiyi: [Monohrafiya] / L.P. Zhuravl"ova. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2007. – 328 s.

3. Znakov V.V. Psixolohiya ponimaniya: Problemy i perspektivy [Tekst] / V.V. Znakov. – M.: Izd-vo «Institut psixolohiyi RAN», 2005. – 448 s.

4. Kovalenko A.B. Psixolohiya mizhosobystisnoho vzayemorozuminnya [Tekst]: pidruchnyk / A.B. Kovalenko. – K.: VPC «Kyyivs"kyj universytet», 2010. – 215 s.

5. Kohnitivnaya psixolohiya [Tekst]. Uchebnik dlya vuzov / Pod red. V.N. Druzhinina, D.V. Ushakova. – M.: PER SE, 2002. – 480 s.

6. Kostyuk H.S. Pro psixolohiyu rozuminnya / Navchal"no-vykhovnyj proces i psyxichnyj rozvytok osobystosti [Tekst] // Pid red. L.M. Prokoliyenko; Uporyad. V.V. Andriyevs"ka, H.O. Ball, O.T. Hubko, O.V. Proskura. – K.: Rad. shkola, 1989. – S. 251–300.

7. Leont"ev D.A. Psixolohiya smysla: priroda, stroeniye i dinamika smyslovoj real"nosti [Tekst] / D.A. Leont"ev. – 2-e, ispr. izd. – M.: Smysl, 2003. – 487 s.

8. Rozuminnya ta interpretaciya zhyttyevoho dosvidu yak chynnyk rozvytku osobystosti: [Monohrafiya] / za red. N.V. Chepelyevoyi. – Kirovohrad: Imeks-LTD, 2013. – 276 s.

9. Filosofskij slovar" [Tekst] / Pod red. I.T. Frolova. – 7-e izd., pererab. i dop. – M.: Respublika, 2001. – 719 s.